

ד"ר נסים אליקים

ירושלים במקרא

קדמותה של ירושלים

עפ"י ממצאים ארכיאולוגיים שבגבעת העופל, היא הגבעה הדרומית-מזרחית, שנקראה לאחר כיבושה ע"י דוד המלך "עיר דוד"¹ קבעו החוקרים שירושלים, עיר הררית מן הערים העתיקות ובין הערים הבודדות בהר עד ערב הכיבוש של א"י ע"י יהושע.

עדויות אפיגרפיות קדומות המזכירות את ירושלים באו לנו מכתבי המארות - המצריים² ובכתבי אל-עמארנה³ בהם נמצאו שש אגרות של מושל ירושלים (urusalim) בשם "עבדי - חיבה" שפנה לעזרה לפרעה מלך מצרים מפני שבטים בוזזים "העפירו" הנתמכים ע"י כמה מראשי ערים אחרות בכנען.

1. שמו"כ ה', ז', ט', ר', י', יב, טז; מלי"א ג', א; י"א, כו; ישעי' כ"ב, ט.
 2. כתבי המארות - צלמיות טין וקערות חרס שנרשמו עליהם שמות ערים ושבטים ושמות מושלים שהיו יריבי המצרים. שבירת חפצים אלה סימלה לפי אמונת המצרים, את נצחון פרעה על האויב אשר שמו נרשם על החפץ. בכתבים אלו נמצאו גם שמות ערים מארץ ישראל: אשקלון, ירושלים, אפק, עכו, אכשף, צור ועוד. הכתבים הללו הן מהמאות 19-20 לפה"ס, מימי הממלכה התיכונה במצרים (1786-1991 לפה"ס).
 3. הכתבים נתגלו בתל אל עמארנה (כ 250 ק"מ מהדלתא של הנילוס) בשנת 1887. נמצאו כ-450 תעודות, המכתבים מארכיון המלכותי של אמנחיתפ השלישי (1377-1413 לפה"ס) ושל בנו אמנחיתפ הרביעי (1360-1377 לפה"ס) - תכתובת ענפה בין פרעה לארצות המזרח התיכון: בבל, אשור, החתים, קפריסין, ומלכי הערים בסוריה ובכנען. בין ערי כנען שמוזכרות באגרות אלו: ירושלים, שכם, טר, אשקלון, קעילה, גת, רבת, עזה, גת כרמל, בית-שאן, לכיש, איילון, ארץ שעיר, ארם נהרים ועוד.
- בארכיון אל-עמארנה נמצאו 360 מכתבים, מהם 315 התכתבויות בין פרעה למושלים ומלכי ערים בסוריה ובכנען שהיו כפופים לו. מהם 55 אגרות ממנהיגים בכנען ומהם שש אגרות של עבדי-חיבה מלך ירושלים (urusalim).

איזכור העיר ירושלים במקרא

השם ירושלים/ירושלים מוזכר בני"ך 667 פעמים. בטקסטים הכתובים עברית מוזכרת 641 פעם, תמיד בכתוב חסר יו"ד אחר הלמ"ד - ירושלים, להוציא בחמשה כתובים שהכתיב בהם הוא מלא - יְרוּשָׁלַיִם, כהערות המסורה כפי שציין בעל "מנחת שיי", ר' שלמה ידידיה מנורצי: "כל ירושלים שבמקרא חסר יו"ד אחר למ"ד, חוץ מחמשה הכתובים במסורת"⁴.

איזכור שם העיר מספר כה רב של פעמים במקרא (667), אין דומה לו ביחס לכל עיר אחרת ואם נוסיף גם חלק משמותיה וכינוייה המוזכרים במקרא שנמנו בין שבעים השמות שמנו חז"ל לירושלים נגיע לכ-850 פעמים.⁵

שם העיר נרמז בתורה

כאמור, השם "ירושלים" אינו מוזכר כלל בחמשה חומשי תורה, ולא מחמת שהעיר לא היתה בנמצא, שהרי קדומה היא עוד לפני אברהם אבינו, היא הוזכרה בשם אחר וקיומה נרמז ברמזים לשוניים אחרים:

א. בראשית י"ד, יח: "ומלכי צדק מלך שָׁלֵם הוציא לחם ויין והוא כהן לאל עליון".

"שָׁלֵם" הוא השם הבסיסי של העיר ומצאנוהו כשם מקביל לשם "ציון" שהוא גם כן אחד משמותיה של ירושלים (154 פעמים במקרא) על-פי מקבילה של ציון - ירושלים, כך:

תהלים ע"ו, ג: "זיהי בשלם סוכו ומעונתו בציון".

ירמי כ"ו, יח: "...ציון שדה תחרש וירושלם עיין תהיה..."⁶.

4. ראה: מנחת של ליהושע, י, ג וכן הערת מסורה שם. חמשת הכתובים בהם השם מלא הם: ירמי כ"ו, יח; דבהי"א ג, ה; דבהי"ב כ"ה, א; דבהי"ב ל"ב, ט; אסתר ב', ו.

בתלמוד הבבלי מתוך כ-550 פעם שזכרה ירושלים, כ-500 כתובה בכתוב מלא ובכ-50 פעם בכתוב חסר; ובאלה הם ציטוטי פסוקים מהמקרא או שהשם הוזכר בטקסט שלשוננו היא ארמית. לעמ'ת הבבלי, בירושלמי "ירושלים" בכתוב מלא: 133 פעמים ובכתוב חסר 171 פעמים. 5. שבעים שמות לירושלים, ראה: במד"ר פי"ד, יב; מדרש הגדול לספר בראשית פרק מ"ו, פסוק ח. חלק משמותיה הנוספים של ירושלים במקרא: "ציון" 154, "עיר הקדש", "עיר אלהים", "עיר יהודה".

מלבד השמות "יהודה" 810 פעם במקרא; "אלהים" (+בכל"ם והטייה) - 2616 פעם; ושם הויה (+בכל"ם) - 6825 פעם, הרי השם "ירושלם" הוא הבא אחריהם באיזכורו במקרא. 6. כך גם במיכה ג, יב.

ובכן, שלם - ציון - ירושלים, הם שמות נרדפים. כך גם המדרשים בבר"ר מ"ג, ה: "ומלכי צדק מלך שלם. המקום הזה מצדיק את יושביו: ומלכי-צדק, אדוני צדק. נקראת ירושלים צדק - יצדק ילין בה"⁷.
 ובמדרש תהלים פרק ע"ו, ג: "ויהי בשלם סוכו ופוענתו בציון. את מוצא שנקרא ביה"ק? שלם, שנאמר: 'ועליו צדק מלך שלם...'⁸.
 וגם יוסף בן מתתיהו בספרו קדמוניות היהודים, כותב: "...כאן קיבל את פניו מלך שלם, מלכי צדק... ואמנם כן קורא אחר-כך לשלם ירושלים".
 גם התרגומים הארמיים: אונקלוס, יונתן, ירושלמי זיהו את "שְׁלָם" כירושלים, בתרגומם לבראשית י"ד, יח: "מלכא דירושלם"⁹.
 נציין, שאין לזהות את השם "שְׁלָם" המוזכר בבראשית ל"ג, יח: "ויבא יעקב שלם עיר שכם" כמכוון לעיר ירושלים. אף לדעת הרשב"ם והחזקוני שפרשו בפסוק זה את "שלם" כשם עיר, מדובר בעיר אחרת תחת מלכותו של שכם בן חמור ולא לירושלים, ולדעת רוב הפרשנים אין זה שם עיר אלא הוא תואר הפועל, יעקב בא שלם בגופו, בממונו ובתורתו (רש"י) או בא בשלום שלא ארע לו שום מאורע (ראב"ע) או "שבא שלם אל ארץ מגורי אביו כי הצילו אלקים בדרך מכף כל אויביו" (רמב"ן).

ג. בראשית כ"ב, ב: "...ולך לך אל ארץ המוריה...".
 רש"י: "ארץ המוריה - ירושלים. וכן בדבה"ב ג', א: 'לכנות את בית ה' בירושלים בהר המוריה'".
 בזיהוי זה נקטו גם ראב"ע, רמב"ן, רד"ק ועוד, בניגוד לרשב"ם והחזקוני שפרשו: "ארץ המוריה - האמוריה, ארץ האמורי...".
 הרמב"ן מוסיף הערה לשם הארץ - "ארץ המוריה" כשם ההר "הר המוריה":

7. השם "בית המקדש" הוא גם שמה של ירושלים, בהיות המקדש בתוכה ומקום מושבו של המלך: "מקדש מלך הוא ובית ממלכה הוא" (עמוס ז', יג) ובפי פייטן "לכה דודי": "מקדש מלך עיר מלוכה".

לדעת הרמב"ם בפירושו למשניות, "המקדש" הוא שם העיר ירושלים, ראה פירושו לשקלים א, ג, מעשר שני ג, ד. וזאת לעמתם "מדינה": "מדינה, נקרא כל מדינה ומדינה ממדינת ארץ ישראל לבד מירושלים" - זאת בניגוד לפירוש רש"י וברטנורא. ושם העיר עד היום בפי הישמעאלים: "אורשלים אל קודס".

8. בעקבות המדרשים והתרגומים פרשו כך גם פרשנינו: ראב"ע, רמב"ן, תולדות יצחק, רבינו בחיי. כך גם מנחת שי לבראשית י"ד, יח ועוד...

"והנה בכאן קורא שם הארץ יארץ המוריה, ושם (דבה"ב ג', א) נראה כי הר הבית לבדו יקרא יהר המוריה. ואולי נקראת העיר על שם ההר ההוא אשר בתוכה, הארץ אשר בה המוריה, וההר לבדו הוא נקרא מוריה"⁹.
גם בעל הטורים זיהה את המקום כירושלים ובגימטריא מבריקה מצא:
"אל ארץ המוריה - בגימטריא בירושלים".

ג. דברים ג', כה: "...הר הטוב הזה והלבנון".
ובת"י: "טורא טבא דגן דביה מתבניא קרתא דירושלם וטור ליבגן דביה עתיד למישרי שכינתא".
וכן בספרי: "ההר הטוב - זו ירושלים"¹⁰.

ד. דברים י"ב, ט: "כי לא באתם עד עתה אל המנוחה ואל הנחלה אשר ה' אלהיך נתן לך".
בבלי מגילה ג, ע"א: "מנוחה - זו שילה, נחלה - זו ירושלים"¹¹.

ה. דברים ל"ג, יב: "לבנימין אמר ידיד ד' ישכון לבטח עליו חפף עליו כל היום ובין כתפיו שכן".

יומא יב, ע"א: "דתניא. מה היה בחלקו של יהודה? הר הבית, הלשכות והעזרות. ומה היה בחלקו של בנימין? אולם והיכל ובית קדשי הקדשים. ורצועה היתה יוצאת מחלקו של יהודה ונכנסת לחלקו של בנימין ובה היה מזבח בנוי. ובנימין הצדיק היה מצטער עליה לבלעה בכל יום, שנאמר: יחפף עליו כל היום, לפיכך זכה בנימין הצדיק ונעשה אושפיזן לגבורה, שנאמר: ובין כתפיו שכן".

ו. דברים ל"ג, יח: "ולזבולן אמר שמה זבולן בצאתך ויששכר באהליך".
תרגום אונקלוס: "ולזבולן אמר חדי זבולן במפקד לאנחא קרבא על בעלי דבבך ויששכר בקהקך למעבד זמני מועדיא בירושלם"¹².

9. כך גם באגרת עבדי - חנה מלך ירושלים באגרתו לפרעה, אמנחות:
"ראה את ארץ העיר ירושלים הזאת... ראה מלכו שיכן את שמו בארץ ירושלים לעולם" (ארכיון אל עמארנא, אגרת 287).

10. ספרי, פרשת פנחס, פיסקה ג'. כך גם בתוספתא לברכות: פ"א, טז, פ"ו, א; ובבלי ברכות מח, ע"ב, גטין נו, ע"ב; ירושלמי ברכות נב, ע"א; ילק"ש לשמות י"ג, רמז ריט וילק"ש לבראשית ג', רמז תתטז. כך פרשו גם רש"י והנצי"ב במירושו "העמק דבר".

11. כך גם בזבחים קיט ע"א ובתוספתא, מסי קרבנות, פרק יג. ובעקבותיהם: רש"י ורבינו בחיי.
12. רמזים נוספים לירושלים בתורה, ראה: ת"א לבראשית מ"ט, יא ובעקבותיו רש"י: "עילה - זו ירושלים". רש"י לדברים ל"ב, כב: "ותלהט - ירושלים...". ראב"ע לדברים ל"ג, יב: "חופף עליו" ובעה"ט לשמו ט"ו, יז: "לשבתך - בגימטריא: ירושלים ציון" (752); ויקרא כ"ו, יט: "את טאון עובם - בגימטריא: זה ירושלים" (598); דברים י"ב, ה: "אל המקום - באתב"ש: ת"ך צידפ"י, בגימטריא: זהו ירושלים" (614); דברים ל"ג, יב: "ובין כתפיו שכן - בגימטריא ובירושלם". רמזים עקיפים לירושלים. ראה: תרגום ירושלמי לויקרא כ"ו, כט ולבמדבר י"א, כו.

למה ירושלים לא מוזכרת בפירוש בתורה?

שאלה זו נשאלה ע"י הרמב"ם במורה נבוכים ג, מה ומשיב עליה שלש תשובות:
 "...אבל מדוע לא הזכירו (את המקום) בפירוש בתורה ולא ייחדו, אלא נרמז
 עליו, ונאמר: 'אשר יבחר ה' וגו'?"

יש בכך לדעתי שלש חכמות:

האחת - כדי שלא יחזיקו בו העמים וילחמו עליו מלחמה קשה, כאשר ידעו
 שהמקום הזה מטרת התורה מכל העולם.

והשנית - שלא ישחיתוהו אותם שהוא בידיהם עתה ויהרסוהו ככל יכלתם.
 והשלישית - והיא היותר חשובה, כדי שלא יבקש כל שבט שיהא זה בנחלתו
 ויכבוש אותו ויהיה שם מן המחלוקת והקטטה כמו שארע בדרישת הלהונה
 (מחלוקת קרח ועדתו), ולפיכך בא הצווי שלא יבנה בית הבחירה כי אם אחר
 הקמת מלך, כדי שתהא ההחלטה ביד אחד ויסתלקו הקטטות כמו שבארנו
 בספר שופטים¹³.

תשובה אחרת נמצא בדברי הנצי"ב מוולוז'ין בפירושו לויקרא כ"ג, מג, כאשר
 מתייחס לפסוק מתהלים ע"ו, ג בו מבחין בו "סוכו", "מעונתו" ואגב כך, אומר:
 "ועל זה קרא אברהם אבינו 'הי יראה', היינו משם משגיח ומפנס את ישראל,
 ועל זה נקראת ירושלים כידוע". מתי מתחילה השגחת הי ופרנסתו לישראל
 מירושלים? רק לאחר שירושלים נכבשה ונבנה בה המקדש ועד אז לא חל עליה
 עדיין "הי יראה" שמשמעו השגחה לפרנסה¹⁴.

תשובה נוספת ניתן להסיק עפ"י דברי הנצי"ב לבמדבר ג', לט בהתייחסו
 למנינו הזעום של שבט לוי ביחס לשאר השבטים, באמרו:

"דכל המשובח גידולו יקר וקשה לצאת אל הגמר, כמו עץ מאכל שאינו ממד
 גידולו כמו אילני סרק... והאדם - עץ השדה, כל מי שצורתו גבוה מחברו גידולו
 קשה ומתאחר, משום הכי כלל ישראל, מאברהם אבינו עד שבאו למצרים לא
 פרו ורבו כל כך, עד שבאו למצרים, שם נגמר גידולם. ובני לוי נתאחרו עוד יותר
 עד שבאו לארץ ישראל¹⁵".

כך גם "דברים גדולים הולכים ומתבררים במהלך ההיסטוריה ואינם יודעים
 מיד¹⁶". דוגמאות נוספות להתגלות מאוחרת של דברים גדולים וחשובים הם:

13. מורה הנבוכים, תרגום: יוסף קאפח, ירושלים, תשל"ז, עמ' שע"ח.

14. "הרחב דבר" ויקרא כ"ג, מג, אות א וכן ב"העמק דבר" ו"הרחב דבר" לדברים ל"ג, כו.

15. יסוד פירושו מצוי במדרש בר"ר מ"ה, ד: "אמר ר' חנינא בן פזי: הקוצין הללו אינן לא
 מתכנשין ולא נורעים, מאיליהן הן יוצאים ומתמרים ועולים; החטים הללו כמה צער וכמה
 יגיעה עד שלא יעלו".

16. הרב שי אבינר, "מהי ירושלים", חוברת בהוצאת "ביכורים", תשנ"ה.

(א) בראשית י"ב, א: "לך לך... אל הארץ אשר אראך".
 (ב) בראשית כ"ב, ב: "ולך לך אל ארץ המוריה... על אתר ההרים אשר אמר
 אליך".

וכפירוש הרמב"ן: "...ואברהם ידע את הארץ ולא ידע את ההר, ולכן אמר
 לו שילך אל ארץ המוריה, והוא יראנו אחד ההרים ששם שנקרא כך".
 ומכאן נגזר, שגם ירושלים, במקום אשר בחר ה' לשכן שמו שם, לא יתגלה
 שמה אלא מאוחר יותר.

משמעות השם "ירושלם"

א. השם "ירושלם" מורכב משני חלקים: ירו+שלם, כאשר החלק הראשון,
 "ירו" גזר משורש "ירה" שמובנו יסד, קבע בבנין, כדברי הכתוב באיוב ל"ח, ו:
 "על מה אדניה הטבעו או מי ירה אבן פנתה"¹⁷ והחלק השני "שלם" שמשמעו
 שלום הדבק בעיר זו מאז הופעת מלכי צדק, מלכה של העיר בשליחות של שלום
 להקביל את פני אברהם המנצח את מלכי מסופוטמיה והקביל את פניו בלחם
 ומים, ולשון הכתובים בתהלים קכ"ב, ו-ז מחזקים משמעות זו: "שאלו שלום
 ירושלים ישליו אהביך. יהי שלום בחילך שלווה בארמנותיך".

בהיותה עיר קדושה מבחינה פולחנית אשר על מזבח מקדשה קרבים גם
 קרבנות שלמים הקרויים במקרא גם בלשון יחיד "שְׁלָם" (עמוס ה', כב). קרבן
 זה קרוי כך ע"ש "שמטילים שלום בעולם או שלמים - על שם שיש בהם שלום
 למזבח ולכהנים ולבעלים"¹⁸.

ב. בר"ר נ"ו, ג: "אברהם קרא אותנו - את ביה"ק - יראה, שנאמר: "ויקרא אברהם
 שם הפקום ההוא ה' יראה". שם קרא אותנו "שלם", שנאמר: "ומלכי צדק בלך שלם".
 אבר הקב"ה: אם קורא אני אותנו "יראה" כשם שקרא אותנו אברהם, ש' אדם צדיק
 פתיעם; ואם קורא אני אותנו "שלם", אברהם, אדם צדיק פתיעם, אלא קורא אני אותנו
 ירושלם, כגו שקראו שניהם - יראה שלם - ירושלים".

והתוספות למסי תענית טז, ע"א, ד"ה: "הר" מוסיפים:

"יש מפרשים דזה ירושלים שנקרא על שם אברהם שקראו "הר ה' יראה"
 והעיר היה נקרא כבר "שלם" כדכתיב: "ומלכי צדק מלך שלם". ונקרא ירושלים
 ע"ש "יראה" וע"ש שלם. לכן אין אנו נותנים יו"ד בירושלים בין למ"ד למי"ם
 ע"ש שלם"¹⁹.

ג. במיתולוגיה הכנענית היה אל בשם שְׁלַם ובפי הכנענים בוני העיר ירושלם
 התכוונו ליסוד העיר ע"ש אל זה. כדי לאבד ולטשטש שם אל כנעני שינו לירושלים.

17. וכן בראשית ל"א, נא: "הנה הגל הזה והנ המצבה אשר יריתי".
 מרכיב זה מצוי גם בשמות: "ירואלי" (דבה"ב כ', טז); ירשָא (מלי"ב ט"ו, לג; דבה"ב כ"ג,
 א) ואולי גם השם ירָס (שמו"א א', א).

18. רש"י לויקרא ג', א עפ"י תוי"כ נדבה פרק ט"ז, א-ב.

19. ירו-שלם = יראה-שלם, כי וא"ו=אליף + ה"א (6). כדברי המדרש פרשו גם רבינו בחיי, דעת
 זקנים ופירוש הרא"ש על התורה לבראשית י"ד, יח.

משמעות הסיומת הזוגית "ים" בשם ירושלים

בפירושו לבמדבר י"ט, יג, כותב רבינו בחיי: "...וזהו סוד הלשון בשם ירושלים, המורה על שנים, כלשון עינים, אזנים וכיוצא בהם...".
מהי אותה זוגיות המרומזת בסיומת הזוגית של ירושלים?
תשובה לשאלה זו נוגעת לצד הגיאוגרפי ולצד הרוחני שבעיר ירושלים.

היבט גיאוגרפי:

על-פי פסוקים בספר יהושע ובספר שופטים, אנו למדים שהיו שתי ערים סמוכות בשם ירושלים, האחת בנחלת בנימין, היא מצודת ציון שנקראה לאחר כיבושה ע"י דוד המלך "עיר דוד" והיא מצויה על הגבעות המזרחיות ועל זו נאמר: "ואת היבوسی יושב ירושלים לא הורישו בני בנימין וישב היבوسی את בני בנימין" (שופטים א', כא).

העיר השניה אף היא שמה ירושלים, היתה בנחלה שבט יהודה ועליה נאמר: "ואת היבوسی יושבי ירושלים לא יכלו בני יהודה להורישם וישב היבوسی את בני יהודה בירושלים עד היום הזה" (יהושע ט"ו, סג). מאוחר יותר, ירושלים זו נכבשה ע"י בני יהודה, "הכזה לפי חרב ואת העיר שלחו באש" (שופטים א', ח). עם כיבוש ירושלים הבנימינית ע"י דוד ויואב, אוחדו שתי ערים אלו לעיר אחת ומכאן הסיומת הזוגית המבטאת שתיים.

וכה דברי המדרש "תדשא"²⁰:

"... שהיתה ירושלים לפני שתי עירות, אחת עליונה ואחת תחתונה. העליונה נפלה בגורל יהודה והתחתונה בגורל בנימין... ואחרי כן היה עזר על בני יהודה ולקחו את חלקם ושרפו את העיר באש (שופטים א' ח) ועזבה חרבה. אבל ירושלים התחתונה שהיתה לבנימין לא אבו בני בנימין להורישו (שופטים א' כא) אלא שהיתה עומדת עד ימי דוד... וכשלבד אותה דוד בתחילה ובנה ירושלים העליונה ועשה חומה אחת בהיקף וסיבב לעליונה ולתחתונה ונעשו שתיהן שם אחד - ירושלים"²¹.

ירושלים זו, בנחלת בנימין, כיבושה ע"י דוד היה בתום שאר כיבושיו בארץ ישראל. האם בגלל אי יכולת צבאית לנצח את העיר הבצורה או שמא, זוהי התוכנית האלהית לסיים את כיבוש הארץ בהדרגתיות עד לשיאה - כיבוש החביב, הנעלם והנסתר - ירושלים?

נראה שיכולת צבאית היתה לצבא ישראל אף בימי יהושע אלא שלא ניתנה רשות לכך, כדברי רש"י לדברים י"ב, יג:

20. "תדשא"; פרק כ"ב, נמצא באוסף בית המדרש ליעלונק ירושלים, תשכ"ז. מדרש "תדשא" מיוחס לרי פנחס בן יאיר. ראה שם הגדולים להחיד"א.

21. וכך גם אומרת הגמרא בערכין לב, ע"ב: "ותרו ירושלים הוי".

"לא תוכל... כיוצא בו' ואת היטקו יטכז ירושלים לא יכלו בני יהודה להורישם' (יהושע ט"ו, קג), יכולים היו אלא שאין ראיון, לפי שכרת להם אכרהס ברית כאלקח מהס מערית המכפלה. ולא יטקסס היו אלא חתיים היו, אלא על שם העיר שזמה יטק נקראים יטקסס. והוא שנאמר: "כי אס הקירך העוריס והפסחיס" (זמו"ב ה', ו) - צלמיס שכתבו עליהס ארת השטעה"²².

אכן, ברוב רשימות עממי כנען במקרא, הימסי סוגר את הרשימה, זהו כנראה רמו לכך שכיבושה של "יבוס" היא ירושלים תהיה בסוף הכיבושים²³. מאות שנים²⁴ עמדה ירושלים הדרומית בפני כל כובש ישראלי אך דוד הכריעה והנחילה לכלל האומה וישראל בא "אל הנחלה" - זו ירושלים. הסיומת הזוגית מצויה בשמותיהם של עוד ישובים רבים בארץ כנען המוזכרים במקרא. והיא מבטאת ענין הקשור לזוגיות הקשורה בישוב באופנים שונים: **א.** שני ישובים הנושאים אותו שם וסמוכים זה לזה, כך "ירושלים", כאמור לעיל, וכך: "רמתים צופים"²⁵; מצנ'ס²⁶ ואולי גם הישובים: "קנ'תים"²⁷; "ש'ת קנ'תים"²⁸; "קב'צים"²⁹; "בית דבל'תים"³⁰; "ג'תים"³¹. **ב.** הישוב נמצא בין שני הרים, שתי גבעות, שני נהרות וכדו', כך: "ארים נהרים" - בין הפרת והחדקל; מצרים - שני מצרים מאוכלסים לשני צדי הנילוס; וכן "עשתרות קרניים" או "קרניים"³². **ג.** הישוב מתפרס על שתי גבעות או שני הרים, כך: "רמתים"³³; "אד'תים"³⁴.

22. פרקי זרבי אליעזר, פרק ל"ו, ספרי, ראה, פסקא כ. "לא תוכל".
23. ראה: בראשית ט"ו, יט- כא; שמי ג: ח, יז; י"ג, ה; כ"ג, כג; ל"ג, ב; ל"ד, יא.
24. לדעת יוסף בן מתתיהו: "ימימי יהושע שר הצבא במסע המלחמה על הכנענים, בו ניצח את אלה והנחיל את ירושלים לעברים, אף על פי שעוד לא יכלו לגרש את הכנענים ממנה ועד כיבוש העיר ע"י דוד עברו בסך הכל מחש מאות ומש עשרה שנה".
- ראה: יוסף בן מתתיהו, קדמוניות היהודים, ספר ז, ירושלים-תל אביב 1972, עמ' 232 ועל חשבון 515 שנה אלו, ראה שם הערה 98-99.
25. כפירוש המלבי"ם: "סמוכים זה לזה... הרמות ששם ישמו הצופים".
26. ע"ש שתי ארצות מצרים, העליונה והתחתונה.
27. יהושע י"ג, ט, בראשית י"ד, ה; במדב' ל"ב, לו ועוד.
28. בראשית י"ד, ה.
29. יהושע כ"א, כב.
30. ירמיה מ"ח, כב.
31. נחמיה י"א, לג; שמו"ב ד', ג.
32. בראשית י"ד, ה ובעמוס ו', יג וכפי שפרש רש"י בבבלי סוכה ב, ע"א.
- "עשתרות קרניים" - שני הרים גדולים והשפלה ביניהם ומתוך גובה ההרים אין חמה זורחת שם בשמלה".
33. שמו"א א', א. וכדברי רש"י: "שתי רמות היו שצופות ורואות זו את זו". ראה כך גם בבלי מגילה יד, ע"א.
34. דבה"ב י"א, ט בנויה על שתי גבעות, מקומה מזרום לחסרון ונתבצרה ע"י רחבעם בן שלמה. ישבה על שתי גבעות. כך גם בימינו: "דורא אל אמיריא" ו"דורא אלערגין".

ד. בסביבת הישוב או בתוכו מצויים שני אובייקטים דומים ומיוחדים, כך: "חורוֹנִים"³⁵, "צִמְרִים"³⁶, "שַׁעֲרִים"³⁷, "מַחְנִים"³⁸, "סִפְרִיִּים"³⁹, "גְּדֵרֹתִים"⁴⁰. כמו כן יש עוד שמות ערים בסיומת הזוגית שקשה לעמוד על הזוגיות שבהם, כמו: "אֶגְלִים" (ישעיה ט"ז, ח); "עֲדִיתִים" (יהושע ט"ו, לו); "עֵין עֶגְלִים" (יחזקאל מ"ז, ז); "סִבְרִים" (יחזקאל מ"ז, טז); "עֶלְמוֹן דְּבִלְתִים" (במדבר ל"ג, מו, מז).

הצורה הזוגית היא סימן יחסה לשמות מקומות

הסיום "-ים" מצויה גם בשמות ישובים אחרים בארץ ישראל ויכולה להתפרש כסיומת לוקאטיבית ולא דוקא כצורה זוגית⁴¹.

כך למשל: (א) עירו של שמואל הנביא הקרויה גם "רמתיים".

(ב) נערה, נערתה (יהושע ט"ז, ז) - "נערן"⁴² (דבה"א ז', כח).

(ג) ליש - לשם (יהושע י"ט, מז; שופטים י"ח, כז).

(ד) עינים - עינין (יהושע ט"ו, לד; לר' לח: יד, כא).

(ה) דותן - דותין (בראשית ל"ז, יז).

ומכאן שגם ירושלים היא ירושלים. והצורה הזוגית נהוגה בשמות מקומות

(Locative).

35. ישעיה ט"ו, ה; ירמיה מ"ח: ה, לד, ה. אולי ע"ש שני מקדשים לאל חורון שהיו בעיר זו.
36. יהושע י"ח, כב; דבה"ב י"ג, ד. אולי ע"ש שתי צמרות בולטות שהיו בהר צִמְרִים (דבה"ב י"ג, ד) הסמוך לעיר ועל שמו היא נקרא "צמרים".

37. יהושע ט"ו, לו; שמו"ב י"ז, לב; דבה"א ד', לא. אולי קרויה כך ע"ש שערי העיר היו כפולים או שהיו בחומתה שני שערים.

38. בראשית ל"ב, ג; שמו"ב ב', ח; יהושע כ"א, לו ועוד. וכדברי רש"י לבראשית ל"ב, ג: "מחנים - שתי מחנות, של חו"ל שבאו עמו עד כאן, ושל א"י שבאו לקראתו".

39. מל"ב י"ח, לד; י"ט, יג; ישעיה ל"ו, יט; ל"ז, יג. כנראה היא עיר בבבל ששני אזורים נקראו ע"ש שני אלים בבבלים, האחד ע"ש האל שמש (Sipar sha Shamash) והשני ע"ש האלה אַנְנֻתִים (Sipar sha Annunitum).

40. יהושע ט"ו, לו. אולי ע"ש גדרות צאן כפולות שהיו בסביבתה.

41. י' אהרונ' אנציקלופדיה מקראית, ד, ירושלים תשכ"ג, עמ' 806.

42. דברים מ"ח סופית ונו"ן סופית בשמות מקומות הינן סימן הלוקאטיב: נערן, דותין, שומרון ובארמית שִׁמְרִין (עזרא ד': י, ז).

זוגיות רוחנית

כדי להביע הערכה לירושלים של מטה, הארצית, אמרו חז"ל שיש גם ירושלים שמימית, ירושלים של מעלה, ושתיהן מכוונות זו כנגד זו, כפי שמצאנו בכמה ממקורות חז"ל:

- (1) תענית ה, ע"א: אפר לו רב נחמן לר' יצחק: פאי דכתוב "בקרנך קדוש ולא אבא בעיר" (הושע י"א, ט) – עשום שבקרנך קדוש לא אבא בעיר? אפר לו: הכי אפר ר' יוחנן: אפר הקב"ה: לא אבוא בירושלים של פעלה עד שאבא בירושלים של פטת. ופי איכא ירושלים לפעלה? אין, שנאמר: "ירושלים הבנויה כעיר שחוכרה לה יחדיו" (תהלים קכ"ג). ופרש רש"י שם: "ירושלים שלמטה תהא בנויה כעיר שחוכרה לה, שהיא כיוצא בה, חברתה ודוגמתה. מכלל דאיכא ירושלים אחרת. והיכן אס לא למעלה"⁴³.
- (2) חגיגה יב, ע"ב: "...זבול – שבו ירושלים וביה"ק ופזנח בני ופיכאל השר הגדול עומד ועקריב עליו קרבן..."⁴⁴.

43. וכך גם המהרש"א בחידושי אגדה.

44. וכך גם בזוהר, ח"א, פ-פא; זוהר, ח"א, קפ"ו.